

פריחת הנגב

החורף הגיע, גשמים חזקים יורדים ופרחים רבים מלבלבים וצומחים. למרות שהנגב מאופיין במיעוט פרחים, נוכל דווקא עתה למצוא בו כמה מהמיוחדים והיפים שבפרחי ארצנו. פרחי החורף המקשטים את המדבר הצחיח הם תמיד מראה מלבב ומרגש

מלמעלה למטה: נץ-חלב דק-עלים ובצלציה ארץ-ישראלית

בכתיבה וצילום: ד"ר אורי פרגמן-ספיר*
 חורף פורחות שתי קבוצות של צמחים: צמחים חד שנתיים - קטנים, צנועים ומהירי צימוח, המשתייכים בעיקר למשפחות המצליבים והמורכבים; וצמחים גיאופיטיים - הלא הם צמחי הבצל והפקעת. צמחים אלה, בשל משאבי המים והמזון שנצברו באיבר האגירה שלהם, יכולים לפרוח מהר, לפני גל הפריחה האביבי העיקרי, ובכך הם נמנעים מתחרות על חרקים מאביקים. לא כל שנה ניתן לצפות לפריחה עשירה בנגב. בניגוד לחבל הים תיכוני, בו יורדות כמויות משקעים ניכרות גם בשנים שחונות ולכן הפריחה מובטחת שם בכל שנה, במדבר הופעת הגשמים היא אקראית - יש שנים שבהן אין כמעט גשמים, לעומת שנים עם כמויות גשמים מעל לממוצע הרב שנתי. דגם של כמה שנים שחונות ולאחר מכן שנה או שנתיים גשומות במיוחד אופייני למדבר שלנו. צמחי המדבר מרתקים ביכולת שלהם לשרוד את תקופות היובש הללו. בכתבה זו נשוטט במרחבי המדבר והנגב, במיוחד בהר הנגב, ונטעם מאטרקציות פריחה מיוחדות. מומלץ כמובן להוסיף ביקורים באתרי תיירות נוספים, כמו אתרי ארכיאולוגיה ומוזיאונים.

גרגרנית כוכבנית

נתחיל דווקא בצמח חד שנתי קטן וצנוע, הנפוץ בכל החבל המדברי בארץ ומתחיל לפרוח עוד בחורף. צמח זה מראה התאמה מופלאה לבית גידולו המדברי. לאחר הגשם החזק הראשון, הצמח נובט ומפתח שושנת עלים אשר במרכזה תפרחת אחת. אם לא יורדים גשמים נוספים (כפי שקורה לעתים קרובות במדבר), הגרגרנית מתייבשת

והתפרחת היחידה חונטת פירות. פרחי הגרגרנית מאביקים את עצמם וכך התלות בחרקים נמוכה מאוד. לעומת זאת, אם ירדו עוד גשמים, יתפתחו גבעולים צדדיים עד לאורך של 30 סנטימטרים, הנושאים תפרחות נוספות. גמישות זו בגודל הצמח אופיינית לעוד צמחים חד שנתיים מדבריים. בגלל ההאבקה העצמית כמעט כל הפרחים חונטים פרי באביב, והתפרחות הופכות לצברי תרמילים דמויי כוכב (מכאן שם הצמח). בסוף האביב מתייבש הצמח והפירות אינם נפתחים, אלא מתייבשים ומתקשים, והזרעים נשארים בפרי היבש עד לעונה הלחה הבאה. התרמילים הקשים שומרים על הזרעים מפני אכילה בעונה היבשה ומשמשים כמודדי גשם, המשחררים חלק מהזרעים עם הירטבותם בעונה הלחה הבאה.

זמזומית המדבר ונץ-חלב דק-עלים

שני פרחי חורף האופייניים לכל הר הנגב הם זמזומית המדבר ונץ-חלב דק-עלים. שניהם גדלים לכל אורכו של הר הנגב וצפונה לתוככי מדבר יהודה. זמזומית המדבר היא צמח עשבוני בעל בצל רדוד למדי, כמעט כדורי, שקוטרו 2-3.5 סנטימטרים. העלים מעטים, שעוותיים (להקטנת איבוד מים), קרחים ולרוב בעלי ניקוד בהיר מלמעלה, שנגרם כנראה מכרסום העלה על ידי חרקים. מהבצל מתפתחים 1-2 עמודי תפרחת זקופים או מעוקמים, חסרי עלים. התפרחת צפופת פרחים אשר נישאים על עוקצים קצרים. הפרח צינורי, צבעו לבנבן-תכול, אורכו כסנטימטר והוא בעל שש אונות בקצה. הפירות של צמח זה הם הלקטים גדולים המתייבשים ונפתחים, מהם נפוצים זרעים כהים קטנים. לעתים קרובות ניתקת כל התפרחת על פירותיה הגדולים ובשל גודלה מתגלגלת ברוח. זהו צמח לגלג קטן. נץ-חלב דק-עלים הוא צמח צנוע בעל עלים חוטיים רבים וביניהם מתפתח עמוד תפרחת נמוך הנושא מספר פרחים לבנים צחורים. בימים סגריריים הפרחים סגורים ונוכל להבחין בפס ירוק ועבה לאורך כל

גרגרנית כוכבנית

נרקיס מצוי

נרקיס נייר

עלה עטיף, ואילו בימי שמש הפרחים נפתחים ונראים ככוכבים. אין פלא שצמח זה (וגם הזהבית) מכונה בפי הנוצרים "כוכב בית לחם". נץ-חלב מופיע לעתים קרובות בגושים קטנים וצפופים, הנוצרים על ידי יצירת בצלצולים מבצל האם. בצלצולים אלה מתפתחים והופכים לצמחים פורחים. רבייה אל מינית זו היא אלטרנטיבה חשובה לרבייה במדבר, בו אוכלוסיות החרקים המאביקים, כמו גם הגשמים, הן אקראיות. בשנים יבשות רבייה זו מתקיימת מתחת לפני הקרקע, בעוד שלרוב הצמחים אין מספיק משאבים לפתח תפרחת.

נרקיסים במדבר

בהר הנגב הנמוך פורחות בחודש ינואר אוכלוסיות מדבריות של נרקיס מצוי, המאופיין בעטיף לבן, עטרה צהובה וריח נעים. הנרקיס המצוי הוא צמח ים תיכוני, הגדל מאזור ישראל במזרח ועד לספרד במערב. הימצאותם של נרקיסים בהר הנגב מהווה עדות לתקופה קרה יותר בה פלשה הצמחייה הים תיכונית אל תוככי שטחי המדבר של היום. נרקיסים אלה ועוד מגוון של צמחים ים תיכוניים אחרים כמו: כלנית מצויה, אזוב מצוי, סירה קוצנית ועוד, נמצאים במדבר רק בבתי גידול מיוחדים. נרקיס הר הנגב מצליחים לשרוד הודות למקום גידולם מתחת לשכבות סלע גיר קשה (תצורת שבטה), אשר תורמות מי נגר רבים לקרקע. אם באתר מסוים יש ממוצע של 120 מילימטרים גשם לשנה, הנישה של הנרקיס סופגת הרבה מעבר לכך בעזרת מי הנגר של הסלע מעליה ולצדה. חלק מהנרקיסים נמצאים בשטחי אש, לכן מומלץ לצפות בהם בסופי שבוע.

ד"ר עוז גולן מספר על שלושה ריכוזים חשובים של נרקיסים בהר הנגב:
 1. נחל מסעד - בראשי הערוצים ליד משאבי שדה. דרך עפר טובה של מחצבת נחל רביבים המגיעה בסמוך לנחל מסעד.
 2. נחל מינג'ר - אתר פריחה גדול ונגיש, לא הרחק מחוות הצברים על כביש ירוחם. נחל מינג'ר יוצר קניון צר בחצייתו את ההר ועצם הסיוור בו חווייתו.

זהירות, פרח מוגן

רבים מהפרחים שהזכרנו כאן הם צמחים מוגנים. אין לפגוע בצמחים אלו, בכל מקום בו תמצאו אותם, גם כאשר מדובר בצמחים נפוצים. החשיבות בשמירה על מינים אלו אינה רק בשימור המין כולו, אלא גם בשמירה על מופעי הפריחה, אותם נרצה לשמר לדורות הבאים. מידע נוסף על הצמחים המוגנים של ישראל תוכלו למצוא בספרו של ד"ר אורי פרגמן-ספיר, "צמחים מוגנים בישראל", בהוצאת רשות הטבע והגנים.

כדן סגול

איריס ארץ ישראלי

3. מרחב ערד-דימונה: מרחב עצום הכולל בתוכו מאות אתרי פריחה. הריכוזים הגדולים נמצאים במקטע שבין הר דיה להר כימריר. ריכוזים קטנים יותר מצויים בהרי דימונה, הרי אפעו ורכס זוהר. מומלץ במיוחד לסייר בערוצים קניוניים באזור הר קדים ("נקיק הנרקיסים", "קניון המדרגות", "קניון המעיין" ועוד).

בדרך צפונה חזרה למרכז הארץ, נמצאים השדות החקלאיים של אזור צומת בית קמה עד צומת ראם. כאן מגדלים את הנרקיס הניירי (שמו העברי נקבע לא מזמן על ידי הוועדה לשמות צמחי נוי, הסמוכה לאקדמיה ללשון העברית). הנרקיס הניירי הוא צמח מערב ים תיכוני, בעל ריח חזק ולא נעים עבור רבים, אשר גדל בכמויות עצומות כפרח קטיף. הוא דומה מאוד לנרקיס המצוי (המקומי) אך יש לו עטיף ועטרה לבנים. ספיחים של הנרקיס הניירי ניתן לראות בשולי השדות, גם לאחר שהחקלאים עוברים כבר לגידולים אחרים.

הבצלציה והכדן

שני גיאופיטים יפים פורחים בינואר במכתש הגדול. המכתש הגדול הוא אחד מהאתרים היפים בארץ, והופעת פרחים במדרונותיו הסלעיים והחרבים מפתיעה כל פעם מחדש. את הבצלציה ניתן לראות בין הסלעים במעבר המזרחי של כביש המכתש. הבצלציה הארץ ישראלית מאופיינת בפרחים בעלי שישה עלי עטיף לבנים מכוספסים, הצפופים בין העלים בדומה לסתוונית. את הבצלציה נוכל לראות פורחת החל מדצמבר גם בערבה הצפונית ולאורך ים המלח והבקעה. זהו צמח אנדמי (בלעדי) לישראל וסביבתה. הכדן הסגול נפוץ יותר מהבצלציה, מאופיין בעלים מסולסלים ואף הוגדר בעבר כמין נפרד מהאוכלוסיות הצפוניות יותר, המאופיינות בעלים קשתיים ולא מסולסלים. אפשר לראות את הכדן גם בשטחים סלעיים במכתש וגם בערוצים סביב תצפית הר אבנון. חשוב לציין כי שני סוגי הצמחים הללו פורחים רק בשנים גשומות. בשנים יבשות הם מפתחים עלים בלבד או נשארים

רדומים מתחת לקרקע. כמו כן, הבצלציה הופרדה לאחרונה למשפחה מיוחדת - היא משפחת הסתווניתיים.

איריס טוביה

בסוף פברואר פורח איריס מיוחד זה בהר הנגב, מאזור שדה בוקר ועד למצפה רמון ובורות לוף. במבט שטחי, דומה צמח זה מאוד לאיריס ארץ ישראלי, אולם עליו קשיחים, חרמשיים ובעלי שוליים לבנים. שלושת עלי העטיף החיצוניים הם בעלי כתם צהוב מרכזי, אשר לאורכו כרבולת בולטת ללא ניקוד. צמח זה תואר על ידי פרופ' פיינברון כ-Iris regis-uzzae, ואף נקרא בעבר איריס עזיהו, אולם לאחרונה קיבל חזרה את שמו המקורי - איריס טוביה, על שם טוביה קושניר שמצא אותו לראשונה. בעונת פריחת איריס טוביה כדאי לחפש בסדקי הסלעים עוד גיאופיט קטן וצנוע - זהבית דמשקאית, המאופיינת בעלי עטיף לא מחודדים.

שדות הלס של צפון הנגב

באר שבע אינה מקושרת אצל רובנו לטבע ופרחים, אולם צריך רק לצאת מהעיר ושדות הלס חופנים בחובם אוצרות בוטניים גדולים. אתר טוב לסיור הוא אזור אנדרטת הנגב. בסוף נובמבר ובדצמבר פורחת כאן סתוונית טוביה, אשר פרחיה לבנים וצנועים ועליה שעירים. סתוונית טוביה נקראת גם היא על שמו של טוביה קושניר, שמצא אותה לראשונה באזור ההרודיון. קושניר, שהיה מהבוטנאים המבטיחים של ארצנו, נפל במלחמת העצמאות בשיירת הל"ה. בינואר פורחת בשדות הלס אחת מהיפות בסתווניות הארץ - סתוונית הנגב. למרות שמה היא אינה סתוונית, אלא חורפית. הצמח מפתח שושנת של שלושה עלים, אשר במרכזה מבצבצים כמה פרחים יפים בגווני לבן עד ורוד. שני מיני הסתוונית נמצאים ברחבי הנגב הצפוני ועד להר הנגב הנמוך. שניהם מאופיינים בשישה עלי עטיף ובבסיסם שישה צופנים, החבויים כל אחד בנפרד,

בתעלה המוגנת על ידי שערות מיוחדות. רק דבורים בעלות לשון ארוכה מגיעות לצוף ובו זמנית מאביקות את הפרח. עוד אטרקציות חשובות באזור הן אנדרטת הנגב ויערות קק"ל הנטועים. יערות אלה מעידים בחלקם על שינוי תפישתי בקק"ל - מנטיעת האורנים ההיסטורית לנטיעה דלילה יותר של מגוון עצים מקומיים וזרים. באזור גדלים עצי אקליפטוס ממינים שונים (חלקם פורחים בחורף) ועצי אלה אטלנטית, בעלי נוף מעוגל וגזע לבנבן - עצי בר שניטעו בשל עמידותם ליובש ולקור האופייניים לנגב הצפוני. יערות אלה היו מוקד לויכוח ארוך בין ארגוני שמירת הטבע בארץ והקרן הקיימת. ארגוני שמירת הטבע טוענים כי יערות נטועים אלה פוגעים מאוד בטבע המקומי ובמיוחד במגוון הביולוגי הייחודי. לעומתם, בקרן הקיימת טוענים כי חלק מערכי הטבע (כולל הסתווניות במקרה שלנו) חוזרים לתחומי השטחים המיוערים לאחר כמה שנים, וכי יש ערך גדול ליערות בהורדת הטמפרטורות ויצירת אזורי נפש לאוכלוסייה הצפופה של ישראל.

ועוד בינואר בנגב

בינואר, כשהר הנגב יבש, מומלץ לסייר בשמורת בארי. שמורה מיוחדת זו נמצאת על הגבול בין מישור החוף הדרומי והנגב ובה גדלים צמחים ים תיכוניים לצד צמחים מדבריים. בבארי ניתן גם לראות את נופי הבתרונות - ערוצים המתארכים בחלקם העליון על ידי התמוטטויות של קרקע. הצמח הבולט ביותר בעונה זו הוא העירית הגדולה, צמח גבוה בעל תפרחת מסועפת ורבת פרחים לבנים. פרחי העירית מתקתקים ובבסיס התפרחת יש שושנת עלים צרים. העירית נפוצה מהנגב ועד לחרמון ומתחילה לפרוח בחורף. ניתן לראות מרבדים שלה בכל צפון הנגב החל מחודש דצמבר ועד סוף פברואר. מכיוון שהעירית אינה אהודה על המקנה, היא נפוצה במיוחד באזורים בהם יש רעיית יתר. למרות שאוכלוסיות שלמות של עירית גדולה נפגעות על ידי פשפש העירית

סתוונית הנגב

עירית גדולה

כלנית

קדד פיינברון

ונראות קמלות, ניתן למצוא בקלות יחסית אוכלוסיות אחרות שאינן פגועות. הכלנית המצויה היא אולי המפורסמת באזור זה. היא יוצרת מרבדים אדומים המרשימים גם את אחרוני המתלהבים מטבע וצמחים. נראה כי משטר הרעייה באזור מעודד גם את הכלניות. אזור בארי הוא הגבול הדרומי של מרבדי הכלניות, מכאן ודרומה הן מתמעטות ומופיעות רק בערוצים של הר הנגב. כלניות הנגב הן כולן אדומות, קצרות גבעול ובעלות עלים גזורים מאוד, דמויי עלי פטרוזיליה. מאוחר יותר באביב הן יוחלפו בפרחים אדומים אחרים כמו הנורית והפרג. בינות לכלניות נבחין בפרחי איריס לבנים ונמוכים, אלה משתייכים לאיריס ארץ ישראלי, פרח בגוון לבן-קרם (לעתים נדירות כחלחל), הנפוץ בעיקר בצפון הנגב, בשפלה ובמישור החוף. לפרח קוטר של שישה עד תשעה סנטימטרים, ושלושה עלי עטיף חיצוניים מכופפים כלפי מטה, מנוקדים בנקודות כהות ולאורכם עורק מרכזי צהוב. עלי עטיף אלה ואונות העלי יוצרים שלוש מנהרות. שלושת עלי העטיף הפנימיים קטנים ומנוונים, ופרושים הצדה, בניגוד לרוב מיני האיריס האחרים. האיריס הארץ ישראלי פורח בכל חודש ינואר ומגיע דרומה עד אזור להבים. בל נשכח כי באזור שמורת בארי יש מקומות נוספים בעלי עניין - מכרה גופרית, בסיס תחמושת בריטי מימי מלחמת העולם השנייה, אנדרטה לזכר חיילי בנות הברית שנפלו בעת ניסיונות כיבוש עזה ואתרי ראשית ההתיישבות. אם זמנכם קצר, תוכלו לבקר באתר חלופי - שמורת פורה על כביש קרית גת-באר-שבע, בה גדלים כל הפרחים שהוזכרו לעיל. בשמורה זו כדאי לחפש גם את קדד פיינברון הפורח בפרחי קרם, החבויים בבסיסי עלים מנוצים וגדולים.

*ד"ר אורי פרגמן-ספיר הוא המדען הראשי של הגן הבוטני האוניברסיטאי בירושלים